

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ ФАХОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ УЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН

Актуальність проблеми. Нині долаються традиційні уявлення про педагогічну діяльність, що тісно пов'язано зі змінами, які відбуваються з людиною, одержанням і сприйняттям інформації, з гуманізацією педагогічних відносин. Праця вчителя все більше розглядається як така, що припускає активне інноваційне реагування на конкретні ситуації у взаємодії суб'єктів освітнього процесу – учителя та учня. При цьому важливим фактором, який визначає успішність фахової діяльності вчителя, стає вибір стратегії професійної поведінки.

Аналіз практики роботи інститутів післядипломної педагогічної освіти підтверджує, що особистісний розвиток вчителя будується через організацію його фахової діяльності, здійснюється по мірі його «входження», «вростання» в цю діяльність. Але домінантою у розвитку вчителів природничих дисциплін виступає фахова спрямованість, пріоритет спеціальних знань і умінь. Тому досить важливо акцентувати увагу на тому, що провідним чинником становлення особистості вчителя є розвиток його фахової компетентності

Аналіз попередніх досліджень. Розвиток фахової компетентності сприятиме ефективному вирішенню вчителями природничих дисциплін багатьох професійних проблем, формуванню вмінь і навичок самоорганізації та саморегуляції, кваліфікованої переробки та використанню інформації, здійсненню інноваційної педагогічної діяльності.

Теоретичний аналіз філософської, педагогічної, психологічної літератури та дисертаційних досліджень свідчить про посилення уваги науковців до даної проблеми. Проблемою компетентності займалося чимало вчених. У публікаціях Т. Браже, І. Зязюна, Н.Кузьминої, С. Клепко, А. Маркової, Н. Ничкало, В. Овчарук, В. Олійника, О. Пехоти, В. Слостенина, В.Семиченко, В. Стрельнікова, А. Хуторського; наукових працях В. Давидова, Дж. Равена; дисертаційних дослідженнях Є. Бачинської, Н. Білик, В. Руссол, М. Елькіна, Л. Шевчук представлені загальнотеоретичні питання, що стосуються визначення сутності, структури і змісту означеного поняття як психолого-педагогічної категорії. Праці вищезначених науковців є для нас основою для створення моделі розвитку фахової компетентності вчителів природничих дисциплін.

Метою даної статті є розкриття змісту понять «компетентнісний підхід», «компетентність», «професія», «фах» у педагогічній діяльності вчителів, а також з'ясування сутності поняття «фахова компетентність учителів природничих дисциплін».

Виклад основного матеріалу. Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що для характеристики педагогічної діяльності завжди традиційно використовувався понятійно-термінологічний ряд, який виображав вимоги певного часу та їх оцінку, соціальну роль, мету вчителя в суспільстві. Це такі поняття як «майстерність», «творчість», «професійність», «професійна культура», «кваліфікація». Проте ключовими для розуміння сутності поняття «фахова компетентність учителів природничих дисциплін» вважаємо поняття «компетентнісний підхід», «компетентність», «професія».

З метою виявлення шляхів модернізації національних систем освіти країни Євросоюзу та деякі інші країни «розпочали ґрунтовну наукову дискусію, яка й досі триває на міжнародному рівні, навколо того, як дати людині належні знання, вміння та компетентності...» [4, с. 13]. Учені та представники освітянських кіл дійшли до думки про «доцільність розбудови навчально-виховного процесу в закладах освіти на засадах компетентнісного підходу».

О. Пометун під поняттям «компетентнісний підхід» розуміє «спрямованість освітнього процесу на формування і розвиток ключових (базових, основних) і предметних компетентностей особистості. Результатом такого процесу є сформованість загальної

компетентності людини як сукупності ключових компетентностей, інтегрована характеристика особистості» [4, С. 66]. Тому компетентнісний підхід дедалі більше розглядають як адекватне рішення для перебудови освітньої системи з метою відображення в ній потреб адаптації до нових ситуацій у швидкозмінному світі.

У науковій літературі зустрічаємо достатню кількість визначень понять «компетенція», «компетентність», «компетентний». Проте акцентуємо увагу на тому, що поняття «компетентність» використовується відносно недавно в царині вітчизняного слововживання, тому необхідно детальніше вивчити його генезис. Поняття «компетентність», як інтегративний показник якості освіти, вперше почало використовуватися у країнах Європи й Америки. Виникло поняття «компетентнісна освіта» в США в процесі вивчення досвіду роботи видатних учителів. У 70-і роки термін «компетентність» широко використовувався і у ряді країн Європи у зв'язку з проблемою індивідуалізації навчання. Ідея була досить проста: не обмежуватись в навчанні основами наук і відповідних методів навчання, а намагатися розвивати всі рівні міжособистісних стосунків, мікроклімат у класі і т.ін.

Уживання поняття «компетентність» на теренах СНД теж має свою історію. Перші спроби сформулювати вимоги до професійних якостей вчителя були здійснено ще в 20–х роках ХХ століття в публікаціях С. Гусева, Ф. Корольова, Л. Раскіна та інших. За період з середини 30-х до 60-х років дуже мало, але все ж такі розглядалися окремі питання професійної діяльності вчителя: вивчення педагогічного досвіду (М. Петров), питання педагогічної майстерності (М. Крушков) та інші. Наприкінці 80-х р. у роботах Е. Зеєра, І. Зимньої, Н. Кузміної, А. Маркової, Л. Мітіної та ін. предметом спеціальних досліджень стала проблема суб'єктних властивостей педагога, які визначають ефективність педагогічної діяльності. Активно почала вивчатися проблема підвищення рівня професійності вчителя, тому виникло питання о взаємодії особистості і професії. З 90-х років науковці і практики почали активно вживати слово «компетентність», як поняття. У більшості випадків поняття «компетентність» виступало близьким до поняття «професійність», «висока кваліфікація», тобто стосувалося виконання службово-професійних обов'язків. Після Бернського симпозіуму (м. Берн, 27-30 березня 1996 р.) компетентність розглядалася як показник якості й мети освіти.

Зважаючи на важливість досліджуваної теми, розглянемо узагальнене уявлення про компетентність, як наукову категорію, на основі аналізу деяких визначень споріднених та взаємопов'язаних понять «компетенція», «компетентність», «компетентний».

У довідниковій літературі поняття «компетенція» трактується в перекладі з латинського *competentia* як узгодженість частин, сумірність, симетрія. Поняття компетенції – не просте за змістом. Це питання, в яких людина добре обізнана, володіє знаннями, досвідом і здібностями, що дозволяють їй обґрунтовано судити про цю галузь і ефективно діяти в ній. В «Новітньому енциклопедичному словнику «компетенція» визначена як «1. Коло повноважень будь-якого органа, посадової особи 2) Коло питань, в яких конкретна особа має досвід» [8, с. 505].

Вивчення наукових джерел дозволяє розуміти *компетенції* як реальні вимоги до засвоєння сукупності знань, способів діяльності, досвіду ставлень з певної галузі знань, якостей особистості, яка діє в соціумі. Також знаходимо спробу передати сенс *компетенції* через усталені поняття: «комплекс умінь», «умілість», «здатність до...», «готовність до...» [6, с.49]. Тобто, в наведених визначеннях поняття «компетенції», знання, коло питань, досвід представлені як узагальнені поняття, безвідносно до конкретної людини, які не є його особистою характеристикою.

Для адекватного розуміння терміну «компетентність» необхідно зазначити, що він має також латинське походження, це - синонім понять «поінформованість», «обізнаність», «досвідченість», «авторитетність» і означає «оволодіння знаннями, які дозволяють міркувати над чимось». «Словник сучасної англійської мови» зазначає, що *компетентність* – це здатність особистості діяти, відповідати певним стандартам,

виявляти окремі навички, демонструвати спеціальний рівень знання. Франкомовний аналог терміна *компетентність* – слово «*competent*» перекладається як «компетентний», «уповноважений» та несе в собі юридичне значення діяльності [10, с. 243]. Німецький термін «*competent*» означає здатність до дії як уміння використовувати знання у практичній діяльності [11, с. 517].

Необхідно зауважити, що поняття «компетентність» введено в українській науково-педагогічній обіг під впливом європейської освітянської традиції. Отже, аналіз контексту вживання означених понять, дозволяє вважати, що «компетентності зростають на знаннях, уміннях, орієнтаціях, цінностях, процедурах тощо, і було б зовсім недоцільно зневажати їх справжнє підґрунтя» [1, с.12].

Термін «*компетентний*» словник української мови тлумачить так: - це такий працівник, – «1) який має достатні знання в якій-небудь галузі, з чимось добре обізнаний, тямущий; який ґрунтується на знанні; кваліфікований 2) який має певні повноваження, повноправний, повноважний. [7, с. 840]. За «Словником іншомовних слів» під редакцією О. Мельничука поняття «*компетентний*» – визначається як «1. Досвідчений у певній галузі, якомусь питанні. 2) Повноважний, повноправний у розв'язанні якоїсь справи» [8, с. 34]. З цього можна зробити висновок, що у всіх наведених визначеннях йдеться або про людину, яка володіє відповідною компетенцією.

Вважаємо за потрібне зауважити, що у педагогічних словниках термін «компетентність» та «компетентний» відсутні, а тому проаналізуємо їх більш детально, посилаючись на науково-педагогічну літературу з проблеми дослідження.

Літературні наукові джерела свідчать про те, що важливими є такі характеристики компетенції: 1) «єдність знань, вмінь і відношень у процесі професійної діяльності, що визначаються вимогами посади, конкретної ситуації...»; 2) «компетенції – це узагальнене поняття, що містить комплекс різних компонентів – знань, умінь, навичок, установок, цінностей, ставлень, рис, які дають змогу особистості ефективно виконувати професійні функції відповідно до встановлених стандартів» [2, с. 12].

Компетентності розглядаються вченими як «здібності та набуті уміння думати, діяти, вивчати самостійно, здійснювати трансфер знань та пошук рішень проблем [1, с. 11]. За нашим висновком, по-перше, таке трактування поняття найбільше відповідає сучасним уявленням, оскільки в ньому визначений діяльнісний компонент; по-друге, не слід протиставляти компетентності знанням чи вмінням і навичкам. А це в свою чергу дозволяє констатувати, що поняття компетентності ширше за поняття знання, уміння; воно містить їх у собі, хоча, зрозуміло, не йдеться про компетентність як про просту суму «знання – уміння», це поняття за значенням дещо іншого ряду.

З приводу співвідношення понять «компетенції» і «компетентності» не має одностайної думки. Аналіз різноманітних наукових джерел дає підстави виокремити принаймні три підходи до визначення співвідношення цих понять, у яких відбувається значна поляризація позицій. Прихильники першого підходу (Т. Гудкова, С. Дружилов, О. Зеєр, А. Миролубов та ін.) вважають поняття «компетенція» синонімом поняття «компетентність»; прибічники другого підходу (К. Махмурян, І. Перестороніна, В. Софронова та ін.) вважають, що компетенції є складовими компетентності; вчені, які відносяться до третьої групи (О. Пометун, О. Проворов, О. Смолянінова, А. Хуторський та ін.), вважають, що компетенція не є складовою компетентності.

У зв'язку з вищевикладеним, актуальним для нашого дослідження було звернення до праць А. Хуторського [8, с. 55], який пропонує відрізнити синонімічні поняття «компетенція» і «компетентність»:

– *компетенція* – включає сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), що задаються по відношенню до певного кола предметів і процесів, які необхідні для якісної продуктивної діяльності стосовно них;

– *компетентність* – володіння відповідною компетенцією, що включає особистісне ставлення людини до цієї компетенції і предмета діяльності.

Аналіз наукових джерел уможливив висновок про те, що зарубіжні вчені під компетентністю розуміють: здатність людини застосовувати свої знання (Г. Халлаш); здатність, що ґрунтується на досвіді або знаннях, які людина розвинула завдяки практиці або освіті (Дж. Куллахан); навички й уміння, які особистість може використовувати в різних ситуаціях і контекстах та опановуючи нові ситуації (Ж. Перре). Експерти програми «Визначення та відбір компетентностей: теоретичні й концептуальні засади» («DeSeCo») розглядають компетентність комплексно, як «здатність успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби, діяти й виконувати поставлені завдання. Кожна компетентність побудована на комбінації (поєднанні) взаємовідповідних знань, умінь і практичних навичок, ставлень і цінностей, поведінкових компонентів – усього того, що особистість може мобілізувати для активної дії» [3, с. 10].

Але на відміну від зарубіжних науковців, більшість вітчизняних дослідників прагнуть розширити зміст поняття «компетентність», включивши до нього, крім знань і вмінь у певній галузі (як у більшості визначень європейських учених), ще й різноманітні особистісні утворення – цінності, мотиви, ставлення тощо. Найбільш поширеним у національній педагогічній науці є підхід, окреслений О. Пометун, де «під компетентністю людини розуміються спеціальним шляхом структуровані (організовані) набори знань, умінь, навичок і ставлень, які набуваються особистістю в процесі навчання. Вони дозволяють їй визначати, тобто ідентифікувати і розв'язувати незалежно від контексту (від ситуації) проблеми, що є характерними для певної сфери діяльності» [6, с. 20].

Далі логічно буде проаналізувати позиції дослідників щодо поняття «*професійна компетентність*» вчителя. Принципові зміни ролі та професійних функцій педагога відбулися з кінця 80-х років ХХ століття. Таке запізнене звернення до названого поняття пов'язано з тим, що вчитель до цього часу не розглядався як дійсний суб'єкт педагогічної діяльності. Як правило, предметом вивчення були його окремі професійні знання, уміння, навички, якості особистості як умови і засіб здійснення тих чи інших професійних функцій. З кінця 80-х р. поняття «професійна компетентність» активно входить до наукового обігу. Аналіз передбачає два основних напрямки: понятійно-змістовий і структурно-функціональний.

Щодо *понятійно-змістового аналізу* сутності поняття, то професійна компетентність є стрижневим показником діяльності сучасного вчителя. Нам близький підхід Т. Браже, М. Скаткіна, Л. Пермінової в визначенні професійної компетентності. На думку авторів професійна компетентність є багатофакторним явищем, яке включає в себе не тільки систему професійних базових (наукових) знань, практичних вмінь спеціаліста і професійно важливих якостей особистості, що забезпечують успішну діяльність фахівця, але й ціннісні орієнтації, мотиви його діяльності, інтеграційні показники його загальної культури (мова, стиль взаємовідносин та спілкування з людьми, з якими він працює, відношення до себе, до своєї діяльності).

У *структурно-функціональному аналізі* сутності поняття А. Маркова виділяє чотири види професійної компетентності: спеціальна, соціальна, особистісна та індивідуальна компетентність. Названі види компетентності можуть не співпадати в одній людині. Учитель може добре знати свій предмет, але не вміти спілкуватися, не вміти здійснювати задачі свого розвитку.

Подальша логіка аналізу потребує розгляду позицій дослідників з визначення поняття «*фахова компетентність*» вчителя. Ключовим для розуміння сутності даного поняття вважаємо поняття «*професія*», яке тлумачиться як вид трудової діяльності людини, яка володіє комплексом теоретичних знань і практичних навичок, здобутих у результаті спеціальної підготовки та досвіду роботи [6, с. 473].

Досліджуючи специфіку розвитку фахової компетентності, зазначимо, що внаслідок внутрішнього розподілу праці у рамках професії виникло поняття «*фах*». У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» знаходимо трактування цього поняття

як «1. Вид заняття, групової діяльності, що вимагає певної підготовки і є основним способом до існування; професія. 2. Основна кваліфікація, спеціальність // Справа, заняття, в якому хтось виявляє велике вміння, майстерність, хист [7, с. 570].

В Енциклопедії професійної освіти під фахом (спеціальністю) розуміється «сукупність знань, навичок і умінь, набутих в результаті освіти, що забезпечують постановку та рішення певного роду професійних завдань [9, с. 146]. Педагогічний енциклопедичний словник тлумачить поняття «фах» (спеціальність) як вид трудової діяльності, який здійснюється на основі відповідної профільної теоретичної та практичної підготовки. В порівнянні з базовою, фахова діяльність (див. вище «фах») має більш вузький характер і в її межах іноді менш усталений. Поділ на фах відображає якісне різноманіття конкретних трудових процесів і глибину поділу праці з врахуванням засобів, що використовуються і особливостей обладнання, об'єктів, знарядь праці, кінцевої продукції [5, с. 272].

Виходячи з вищевикладеного, **«фахова компетентність»** – це набір знань, умінь, навичок і практичний досвід, які необхідні вчителю, щоб бути обізнаним, досвідченим у справі, при цьому виявляти власне ставлення до виконання своїх професійних обов'язків, педагогічну майстерність, хист та необхідні особистісно-професійні якості.

Таким чином, якщо поняття «професія» тлумачиться як вид трудової діяльності, що потребує набуття відповідних знань та практичних навичок, то терміном «фах» можна визначити необхідну для суспільства обмежену, більш вузьку галузь прикладання фізичних та духовних сил людини. Отже, якщо професійна підготовка містить те загальне, що характерне для діяльності всіх вчителів, то фахова відображає особливості профілю, предмета.

На підставі понятійно-термінологічного аналізу сутності понять «компетентність» «професія», «фах» ми виділили семантичну лінію, що допомагає визначити зміст поняття «фахова компетентність вчителів природничих дисциплін», а саме: *«професія»* – *«фах»* – *«компетентність»*. Відтак, головним (родовим) виступає поняття «професія», у змісті якого враховані суттєві ознаки освіти і результати спеціальної підготовки та досвіду роботи. Зміст поняття «фах» відображає безпосередньо вид трудової діяльності, який здійснюється на основі відповідної профільної теоретичної та практичної підготовки, тобто набір знань, умінь та навичок, які потрібні для вчителя природничих дисциплін та необхідних особистісно-професійних якостей. До поняття «компетентність» належать знання, уміння навички та ставлення вчителя до виконання своїх професійних обов'язків; це поняття за об'ємом і змістом ширше і включає в себе компетенції як складові.

Поняття ж «фахова компетентність учителів природничих дисциплін» характеризує наявність системи знань, умінь і навичок, необхідних для рішення певних завдань природничих дисциплін. Таким чином, під **«фаховою компетентністю вчителів природничих дисциплін»** будемо розуміти цілісну систему знань, умінь, навичок і практичний досвід, які сприяють розумінню явищ і процесів, що відбуваються в природничій галузі; забезпечують належний рівень компетентності, власне ставлення до виконання своїх професійних обов'язків, а також прояв педагогічної майстерності, хист і необхідних особистісно-професійних якостей.

Висновки. Узагальнюючи результати нашого теоретичного дослідження фахової компетентності вчителів природничих дисциплін у контексті сучасних підходів, стає можливим зробити висновок про те, що, спираючись на певні теоретико-методологічні засади, більшість учених встановлюють взаємозалежність між фаховими характеристиками вчителів природничих дисциплін – системою професійних знань, умінь, навичок, особистісними якостями, ціннісними установками, а також практичним досвідом. Відтак, ми можемо надати робоче визначення поняття «фахова компетентність учителів природничих дисциплін» як сукупність: а) професійних теоретичних знань, практичних умінь і навичок, які органічно сполучаються на підґрунті навчальних можливостей вчителя і сприяють розумінню явищ і процесів, що відбуваються в

природничій галузі; б) практичних педагогічних умінь, які дозволяють учителеві здійснювати діяльність, адекватну своїм здібностям; в) комунікативної діяльності; г) особистісних якостей вчителя. Усі названі чинники забезпечують належний рівень компетентності, власне ставлення вчителя до виконання своїх професійних обов'язків, а також прояв педагогічної майстерності, необхідних особистісно-професійних якостей, хист.

Література:

1. Виклик для України: розробка рамкових основ змісту (національного курикулуму) загальної середньої освіти для 21 століття: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. 26 – 27 черв. 2007 р./ М-во освіти і науки України. – К.: 2007. – 229 с.
2. Калашникова С.А Навчання дорослих на основі компетентісно-орієнтованого підходу: навч.–метод. матер. Модуль 1. / С.А Калашникова //– К.: Проект «Рівний доступ до якісної освіти», 2007. – 57 с.
3. Камаралі С.Е. Окремі аспекти ліцейської історичної освіти в системі особистісно орієнтованого навчання /С.Е. Камаралі // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки / [відп. ред.: Т.І. Сущенко].- 2002.-Вип. 25. – Київ – Запоріжжя, 406 с.
4. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / [під. заг. ред. О.В. Овчарук]. – К.: «К.І.С.», 2004. - 112 с.
5. Педагогический энциклопедический словарь / [гл.ред. Б.М. Бим-Бад].- М.: БРЭ, 2002.- 528 с.
6. Психология труда, профессиональной та организационной деятельности / [под ред. Б.А.Душкова].- М.: Академический проект, 2003.- 848 с.
7. Словник української мови [під ред. І.К. Білодіда].- К.:Наукова думка,1979.-660с.
8. Хуторський А.В. Ключевые компетенции. Технология конструирования / А.В. Хуторський // Народное образование. – 2003. - № 5. – С. 55-61.
9. Энциклопедия профессионального образования: в 3-х т. / [под ред. С.Я. Батышева].- М.: АПО, 1999.- 440 с.
10. Dictionnaires Pedagogiques. Robert muthodeique. Dictionnaire muthodeique du fransais actuel.- Paris: 1993. - 1650 p.
11. Langenscheidts Grosworderbuch Deutsch als Fremdsprache.–Berlin: Menchen, 1993.-1217 S.

У статті розглядаються сучасні підходи до визначення сутності поняття «фахова компетентність» учителів природничих дисциплін.

Ключові слова: компетентнісний підхід, компетентність, фахова компетентність вчителів природничих дисциплін.

В статье рассматриваются современные подходы к изучению понятия «профессиональная компетентность» учителей естественных дисциплин.

Ключевые слова: компетентностный подход, компетентность, профессиональная компетентность учителей естественных дисциплин.

This article presents the modern approacher of studying the notion of the professional competence of the natural sciences teachers.

Keywords: competence approacher, competence, professional competence of the natural sciences teachers.